

KÜRTLERE DAİR TEDKİKAT

(Almancadan)

— 2 —

Kürtlerde Kabile Teşkilatı

Kürt aşiretleri, müstakil ailelerden mürekkebe bir kitle-i asliye olmakla beraber, fatih beylerin hakimiyetleri tahtında olarak bir kabile teşkilatına da maliktirler. Fakat kabile teşkilatı içtimâî bir esasa istinad etmez. Yalnız hakimiyet-i şahsiye şeklinde tecelli eder. Bey bütün Kürt erkekleri hakkında sahib-i reydir ve bunları suver-i mahsusa ile tecziye edebilir. Yalnız bu beylerin haricinde olmak üzere bir de *havali beyi* vardır. Bunlar bütün aşiretlerin tarihleri üzerinde en büyük rolü oynamışlardır. Çünkü kabile ve aşiret reisleri bunların ahval ve hareketlerinden müteessir olduğu gibi, aşiret ve kabile de bunların tasavvuratına tabi olurdu. Buna binaendir ki Kürtlerdeki kabile hayatının hutû-i esasiyesini çizebilmek için kabile teşkilatının ruhunu teşkil eden bu beylerin hayatını ve bunların ne gibi esbab ve avamil taht-ı tesirinde olarak teşekkül ettiklerini görmek lazımdır.

Bu fasıl bizi Kürt tarihine intikal ettirir. Fakat şunu da kaydetmek icabeder ki tasavvur edildiği gibi muntazam bir kitle dahilinde mükemmel bir Kürt tarihi yapmak imkanı mevcut değildir. Çünkü bu tarih başka milletlerin tarihlerine ait birer fasıldır. Bu fasıllar, en ziyade Türklere, İranilere ve sonra Araplara aittir. Yoksa, müstakil olmak üzere bir Kürt tarihi mevcut değildir. Kürt aşiretleri kâh Selçukîlerin, kâh Moğolların, kâh Abbasî halifelerinin, kâh İranîlerin ve kâh Osmanîlerin idaresi altında birer eyalet ahalisi gibi kalmışlardır. Son zamanlarda ise, Ruslar da bu sahneye dahil olmuşlardır. Buna binaen bu kadar muhtelif idarelerin aşi-

retler üzerindeki tesirâtı, kabilelerin dahilî teşkilâtından ziyade seciyesine de icrâ-yı tesir edebilmiştir. Eğer bu tesirat bilinmeyecek olursa, kabile husûsiyetini anlamak mümkün olabilir mi?

Yalnız, bu beylerin hayat-ı husûsiyelerini muhtelif milletlerin tarihlerinden almak kafi değildir. Asıl mesele, kendileri tarafından bu tarihin ne sûretle zapt ve nakledildiğine de ehemmiyet vermektir. İşte *Şerefnâme* böyle bir kitaptır. Biz de kitabın münderecatını, Türk, İran, Arap, Moğol, Rus tarih-i hususîlerinin mazbutatıyla mukayese ederek takip edeceğiz. Filhakika, *Şerefnâme* kuyûdatında büyük bir vuzuh ve intizam mevcut değildir. Lakin tarih büyük bir ehemmiyetle zikredilmiştir. Bilhassa vekayi mevcuttur ve sonra Kürt aşiretlerini idare eden bu beylerin Kürt halkı üzerindeki tesirâtını ve bu ahali tarafından nakledilen masallar ve şarkılar gibi ehemmiyetli esaslar mazbuttur. Bunlar, her türlü mukayeseleri tenvire yardım edebilir ki asıl iş de bundan ibarettir.

Yalnız, bu faslın ikmalî için biraz Türkmen aşiretlerinin hayat-ı tarihiyesinden bahsetmek icabeder. Bilhassa Özbekler Kürtler üzerine pek büyük bir nüfuz sahibiydiler ve hemen hemen Kürtlerin bütün teşkilat-ı dahiliyelerine de müdahale eylemişlerdi. Hard, bunlardan bahsederken diyor ki :

«Kürt ve Türkmen tarihlerini iki kısma tefrik etmek mümkündür. Lakin Türkmensiz Kürdü mütalaa etmek mümkün değildir. *Şerefnâme*, bir taassub-i millî dolayısıyla böyle bir münasebette lüzum göstermemiştir. Fakat bu bir hata-yı fahiştir.»

*

**

1 - Cezire ve Deinévér Beyleri

Abbas halifelerinin son zamanlarında Diyarbakır'da ilk Kürt beyliği teessüs etmişti. Bu beylik, Diyarbakır civarına hakim olan Mervanîlerin oğlu Ahmed b. Mervan tarafından tesis edilmiştir. Bu hal, zaten kendilerinde mevcut olan hukuk-i idarenin bir şekli resmîye tahavvülünden başka bir şey değildir.

Bu zamanlarda Kâdirbillah halifeydi. Ahmed b. Mervan'ın tesis ettiği hükümet-i Mervaniye, halife ile bir münasebet-i samimiye

tesis etmişti. Buna binaen arazisini tevsî ediyor ve nüfuzunu pek ziyadeleştiriyordu. Halife, kendisine Nâsırüddeve ünvan-ı asaletini bahşeyledi. Bu adam, idaresi zamanını bir hükümet şekline ifrağ edememiştir. Yalnız, bu havalideki diğer kabileler üzerinde bir hakimiyet sahibi olmuş ve seksen sene kadar berhayat kalmıştır.

Kendisinin tesis ettiği silsile-i hanedan dört kişiden ibarettir. Bunlar 1002'den 1084 senesine kadar icrâ-yı hüküm edebilmişlerdir. Bunların zaman-ı idareleri, kendi kabilelerinin teşkilatı haricindedir. Zira Ahmed b. Mervan bir kabile ferdidir veya kabilenin eski bir fatihidir. Her halde hükümet kabile içinden çıkmıyor ve tabii kabile de bir saha-i inkişaf bulamıyor. Sonra hükümetin şekli idaresi de pek gariptir. Faraza Ahmed b. Mervan etraftaki Abbas, Selçukî ve Şehrîzur vesair Kürt beyleriyle bir münasebat-ı siyasiye tesis edememiştir. Yalnız Selçukîlerden Tuğrul Bey'e bir protesto ile İstanbul'a bir sefir gönderilmiştir. Şerefnâme, sülaleden bahsederken fazla malumat vermiyor. Yalnız, Ahmed b. Mervan'ın 360 tane güzel cariyesi olduğunu ve güzel bir şatoda oturduğunu kaydediyor. Diğer şark müellifleri de aynı vakayı zikretmektedirler. Bu hal, bu müessisin saha-i faaliyetini pek ziyade tasrih ediyor. Bu kadar çok güzel kadına malik olmak, etrafa bir dehşet salmak ile mümkündür. Halbuki, böyle mühim vekayı yoktur. Buna binaen, bir hükümet dehşetinin ufak çete müsademelerinden ibaret olduğunu kabul etmek lazımdır. Zaten sülalenin derhal sönmesi de bu ciheti takviye eyler.

Bu hanedan, Abbas hükümetinin himaye-i âliyesi tahtında olarak idame-i mevcudiyete muvaffak olmuşlar. Buna binaen Ahmed b. Mervan bilahere Nâsırüddeve Ahmed tarzında istimal olunmuştur. Bu ünvan bir hakimiyet ünvanı tarzında mamul bihtir.

1601 senesinde, oğlu Nâsır b. Nâsırüddeve Ahmed makamına geçti. Bu sûretle aile-i hanedan teessüs ediyordu. Lakin, bu meselede pek çok mühim safhaları atlamıştır. Eğer vezir İbn Ceyher olmasaydı, bu ailenin teessüsü mümkün olamayacaktı. Zira böyle hanedan teessüsüne salih hiç bir esas yoktu. Ahmed b. Mervan idare-i kâhiresiyle saltanatı tesis ve ibka edebilmişti. İki kardeş arasında müthiş bir beylik muharebesi olmuştu. Ve her ikisi de birer mahalle sahip olarak aciz kaldılar. Bu sûretle Meyyafârikin [meiafâriqene] havalisi Nasır'a intikal etti. Amid havalisi ise kar-

deşi Said'in idaresinde kaldı. Her halde, her iki cihetin de eşkâl-i idaresi aynı idi. Bunlar yeni birer aşiret teşkil ediyorlardı. Bazı müverrihler bu ciheti daha sarîh bir sûrette izah ediyorlar :

«O zamanlar bu havalinin hudut ve sairesi yoktu. Yalnız, havalinin çayır ve tarlaları gibi bir kıymeti hâiz mahalleri vardı. Kürt beyleri yalnız bu gibi mahallere vaz'-ı yed etmek için büyük bir kudret izhar etmek mecburiyetindeydiler. Bu zamanlar etraflarındaki hükümetler de birer kuvvet-i mahsusayı hâiz değillerdi. Buna binaen bunlar sahayı boş bulmuşlardı.»

Bazı yaylalar üzerinde yeni ve küçük bir beylikten başka bir şey olmayan bu hükümet hakkında diyebiliriz ki :

«Aşiretler daimî gezmek ihtiyacındadırlar. Halbuki bu havalede birer hükümet tesis etmek göçebeliği terketmeye mütevakıftır. Bunun içindir ki bazı yaylaların muhafâzâsı için teşekkül eden hükümetlere aşiretler müdahale etmemişlerdir ve hatta icabında ise bu mahallin muhafâzâsı için onlara muavenette bulunmuşlardır. Bu şehirlerde teessüs eden beyliklerin ancak bu sûretle bir müddet devamı temin ediliyordu.

Said 1702 senesinde, biraderi Nasır 1080 senesinde vefat ettiler. Said'in idare-i hükümeti hakkında malumat-ı husûsiye mevcut değildir. Yalnız, Nasır'dan sonra oğlu, makamına geçti. Mansur b. Nasır b. Nâsırüddeve Ahmed. Bu adam onaltı sene kadar bu beyliğin riyasetinde kalmıştır. Bilahere Musul Kürt beylerinin bir serdarı olan Cigermiş tarafından esir edilerek itlaf edilmiştir.

Bu sülale 92 sene kadar kalmıştır. Her halde, sülalenin akıbeti düşünüldüğü takdirde bunun bir hükümet olamadığı, belki müsait bir fırsata nail olan bir takım beylerin keyfi hükümetlerinden ibaret olduğu anlaşılabilir.

Bu sülale Diyarbakır'ı payitaht ittihaz etmişti. Bazı müverrihler Ahmed b. Mervan'ın bir Türkmen beyi olduğunu da iddia ediyorlar. Lakin bu mesele tahakkuk etmemiştir. Yalnız bu mütenakız kayıtlardan anlaşılabilir bir şey vardır : Kürt beyliği kabile haricinde teessüs etmiştir!

2 — Hasaneviye Beyleri

Bu sülale Hüseyin namında biri tarafından tesis edilmiştir. Bu şahıs hakkında pekçok hurafeler vardır. Fakat bunların hemen hiçbirisi doğru değildir. Yalnız kendisinin Rükneddin Devle b. Âli Buveyh zamanında icrâ-yı hükümet ettiği anlaşılmaktadır. Bu adam Dinever'le Ehvaz, Hûzistan, Nihavend, Esadâbad gibi mevaki'i muhtevi havalide sahib-i nüfuz idi. Zannedildiğine nazaran, bu da bu havalide isyan etmiş bir beydi. Zira kendisinden sonra oğlu Bedr zamanında Abbas halifesi bu zata Nâsırüdevle ünvanını bahşetti. Bu ünvan bu hayalinin Bağdat'a karşı olan vaziyetini izaha kafidir. Hiç şüphesiz uzak ve Bağdat için büyük bir külfeti dâ'î olan bu arazinin bir takım hususî şahsiyetler tarafından idaresi, Bağdad'ı memnun ediyordu. Belki de bunların tazyiki ile Bağdad bu gibi idarelere bir alaka-i âliye ile merbut bulunuyordu.

Bu sülale yüzotuzsekiz sene kadar bir mevcudiyet göstermiştir. Bunlardan oniki prens gelmiştir. Müverrihler ve bilhassa Şeref-nâme sahibi bu hükümetin ilk teessüsü zamanını pek zengin olarak göstermekte ve Hasaneviye'yi de yalnız servet sahibi bir âlicenab şahıs addeylemektedir. Hatta Rüknü'd-Devle ile aralarında tekevün eden bir meselede sulh cihetini tercih eylemiştir. Bu hal bu hükümetin de bir entrika üzerine teessüs ettiği zannını takviye eder. Zira ancak, oğlu Bedr tarafından harbedilmiştir. Bu da Bağdad'ın himayesini istihsal ettikten sonra bu meseleye başlamıştır. Yalnız, bu sahada tam bir kabiliyet ibraz edememiştir. Bunun mücadelesi bilahere oğlu prens Bilal tarafından da tevsi edilmiştir. Bu Bilal Bağdat ile müsabakaya çıkmış ve bir muharebede esir olmuş ve zincir bend edilerek Bağdat'ta hapsedilmiştir.

Bilahere zindandan kurtulmuş ise de tekrar bir mevcudiyet gösterememiştir. Bu, henüz hayatta iken oğlu beylik makamına geçmişti. Fakat bu da muharebeleri idare edemedi ve 1015 tarihinde itlaf edildi. Bu üç bey bir sülalenin muntazam bir seyri addolunabilir. Fakat bunlardan sonra muntazam bir silsile takip etmek imkan haricindedir. Zaten bunların hakim oldukları havalî keyfine tabi bir takım aşiretlerle doluydu. Bunların her biri istiklale malik oldukları gibi biraz müsait fırsata nail olanlar da istiklallerini ihsas ediyorlardı. Buna binaen Hasaneviye sülalesini zikreder-

ken Dinever ve Şehrizur hududu dahilindeki aşiretlerin hayat-ı husûsîyesini nazar-ı itibara almalıdır.

1046 senesinde Bedr b. Tahir b. Bilal tekrar meydana çıkıyor ve Karmasin şehrinde yeni bir beylik tesis ediyor. Şerefnâme, İbrahim Yenâl b. Selçuk'un bir iradesi üzerine bu beyliğin tesis edildiğini kaydediyor ve bunun da ancak bir sene devam ettiğini söylüyor. Filhakika bu doğrudur. Zira Selçukîler buralarını zaptetmişler ve aralarında taksim eylemişlerdi. Bilahere Selçuk hanının ikinci oğlu Davud'a ait olan bu havalide icrâ-yı hüküm eyleyen İbrahim Yenâl b. Selçuk ile diğer Selçukîler arasında bir münaza'a zuhur etmiş ve İbrahim mağlup olmuştur. Bittabi bu sırada tevabî'i de kendisinin akıbetine uğramıştır. Bu tafsilat bize mühim bir meseleyi tenvir ediyor. Kürt beylikleri bir takım büyük hükümetlerin ellerinde birer aletten başka bir şey değildir ve bunların arzularına göre teşekül eder ve mukadderatları onların mukadderatına bağlı kalır.

Müteferrik prens gibi addedilen Ebû Elfaz Muhammed b. Naz namında biri vardır. Bu bey 1010 tarihinde Karmasin ve Şehrizur'da yaşıyordu. Fakat bunun Hasaneviye sülalesine ait olduğu hakkında hiçbir kayıt yoktur. Şerefnâme de bu beyi şüpheli addediyor. Bunun devr-i hükümeti bir sene kadar olmuştur! Bu beyden sonra bir silsile başlıyor. Yalnız, arada yirmi sene kadar bir fasıla vardır. Bunun oğlu Abuş Şauk [Abouoche-Chauk] b. Muhammed b. Enyaz 1030 tarihinde Karmasin havalisinde bey olarak tanınmıştır. Bu adam İslâmüddeve ünvanını aldıktan sonra fütuhata kalkmış ve Kirmanşah'ı yağma eylemiştir. Lakin 1045 tarihine kadar devam eden idaresi zamanında ise bir istikrar-ı idariye muvaffak olamamış ve kardeşleriyle daimi bir mücadele içinde yaşamıştır.

Bunlar Selçukîlerin istilalarıyla bütün kuvvetlerini kaybetmişlerdir. Selçukîler bu havalîyi idarelerine almışlar ve Kürt beylerinin bütün hareketlerini kontrol etmeye karar vermişlerdir. Buna binaen birçok beyler itlaf ve esir edilmişti. Abuş Şauk'tan sonra biraderi Muhelhil [Mouhelhel]'in beyliği başlar. Bu zat Selçukîlerin himayesini kabul etmeye mecburdu. Zira diğer kardeşi Sorhab [Sourkhab] Selçukîler tarafından esir ve zincir bend edilerek hapsedilmişti. Bu akıbet bu sülalenin talihini de söndürü-

yordu. Bunlar Selçukilerden Tuğrul Bey'in himayesinde olarak bir beylik geçirmeye muvaffak olmuşlardı. Tuğrul Bey, biraderinin rica ve kefaleti üzerine Sorhab'ı da serbest bıraktı ve bu doğrudan doğruya Selçukilere tabi olmak üzere Mâheki [Maheky] hükümetinde imrâr-ı hayat etti. Fakat bu hayat tabii geçmiyordu. Gerek Muhelhil ve gerek Sorhab ile Selçuklar ve kendi aralarında mühim mesail hasıl oluyordu. Bunlar birer hudud-i tabiiye ve teşkilat-ı idariyeye malik olmadıklarından bütün cereyan-ı hayatı yağmagerliğe atfetmişlerdi.

Sorhab biraderinin oğlu Sâdi'yi hapsedmişti. Fakat Sorhab'ın oğlu Ebu Asker bunu tahliye etti ve bu da Ertuğrul Bey'e isyan etmiş olan amacası Muhelhil üzerine yürümeye memur tayin edildi. Ertuğrul Bey Sâdi'ye büyük ve muntazam bir ordu tedarik etti ve kısmen Selçuk Türkmenlerinden mürekkebe olan bu ordu Muhelhil'i esir etti.

Bu aileden diğer bir Sorhab daha vardı. Muhelhil'in çocuk oğlu Bedr'in oğlu Sorhab, ailesinin mevkiini işgal etmişti. Fakat kendisi Selçukların bir beyi gibiydi. Ve Ebu'l-Fevâris ünvanıyla yad edildiği gibi, eski tarihlerde de İbn Ebu's-Şevk namıyla şöhretşiardır. Bu zat Selçukîler'in Zûr ve Karmasin eyaletlerinde vali sıfatıyla bulunmuştur. Kendisi tamamıyla Selçukilere tabiydi. Yalnız o zaman idare-i siyasiyesinde hudut beyleri pek mühimdi ve bunlar baskın, istilada serbest bırakılırdı. Hatta Selçukîlerin bunları tamamıyla ortadan kaldırmamalarının en büyük sebebi, bunları birer hudut serdarı gibi kullanmak fikrinden tevellüd ediyordu.

Son bey Ebû Mansur b. Bedr'dir. Bundan sonra bu sülalenin kaybolduğu görülür. Lakin buraya kadar zikredilen oniki zatın Hasaneviye hanedanından mürekkebe olduğu hakkındaki fikir doğru olamaz. Zannedildiğine nazaran, bunlar bir takım müteferrik beylerden ibarettir. Bunun içindir ki bir safha-i tarih takip edememiştir.

Hard bunlar için pek doğru bir hüküm veriyor. Diyor ki : «Hasaneviye hanedanı Bağdat'taki Selçukîlerin birer beylerinden başka bir şey değildir. Beyler, efendilerini dinlemek istemedikleri vakit yerlerinde kalamamışlardır.»

3 — Fazlaviye Prensleri

Şerefnâme bu prenslerden bahsederken pek mübhem bir gü-rizgaha giriyor. Zira Fazlaviye hanedanının ilk teşekkülü hakkın-daki rivayet pek manidardır :

«Fazlaviye sülalesi, Loristan beyleridir. Bunların müessisi olan Ebû Tahir b. Muhammed b. Ali b. Ebu'l-Hasen Fazlavî, Türk ata-beylerinden Sungur Bey'in himayesi altında olarak Loristan'ı zapt ve burada sülalesini tesis etmişlerdir».

İlk iki üç sayfalık bir hikayeyi telhis eden bu neticenin ne kadar mühim bir şey olduğu görülüyor. Bu hal, Kürt beylerinin bir takım ecnebilerden ibaret olduğu hakkındaki ilk iddiayı tenvir etmektedir. Filhakika Şerefnâme sahibi bu meseleyi bir mantık ile halletmek isteyerek diyor ki :

«Loristan, biri küçük, diğeri büyük olmak üzere ikiye münka-sam olup, iki kardeş tarafından idare olunuyordu. Bunlardan Ali b. Ebu'l-Hasen Fazlavî'nin oğlu Muhammed, Fars atabeklerinden Sungur Bey'in hizmetine girmişti. Bunun oğlu Tahir'in bir hiz-metine mukabil Sungur kendisine atabeklik ve Loristan eyaletini bahşeylemişti».

Bu beylere yalnız Loristan atabeyleri isminin izafesi de pek manidardır. Şerefnâme sahibi bu kaydı vâzıh bir sûrette zikret-memiştir. Ve zannedildiğine nazaran da bunun ehemmiyetini izale etmek için bâlâdaki masalı serde mecbur olmuştur. Sonra Fazla-viye ismi hakkında da başı şüpheler vardır. Zira *l'Histoire générale des Huns*'da bu isim Kaslavi [Kaslavi] şeklindedir. Ve yalnız Lo-ristan atabekleri ismiyle yad olunurlar.

Bu mesele Kürt kabile idaresinin ne kadar başka bir şahsiyet-i idareye malik olduğunu izhar ediyor. Sonra Lorlarda pek mühim ve müteaddid aşiretlerin mevcudiyeti, bilhassa Fîli Bahtiyarî gibi büyük aşiretlerin «fatih» reis idaresinde kalmaları İran Kürtleri-nin ahval-i ruhiyelerindeki tesirâtı pek güzel izah eedbilir. Şu nok-tayı da kaydetmelidir ki Ebû Tahir Loristan'ın fethine giderken büyük bir Türk ordusunun başında olarak gitmişti. O zamanlar ordularla insanların da hicret ettikleri pek tabii olduğundan, bu

ordunun idaresi altında kalan havalinin nasıl bir şekil aldığı pek ayan bir sûrette görülür.

Ebû Tahir, Sungur'un ordusuyla bu havaliyi işgal ettikten sonra istiklal fikrine düşmüştü. Ve 1160 tarihinde Sungur Bey'e isyan ederek hududunu muhafaza etti. Bu sûretle müstakil Loristan beyliğini tesis etmiş oldu.

Bu hikaye İran tarihinin mühim bir faslını gösterir. Fakat hemen hemen İran tarihinin bütün fasıllarını işgal eden Türk beyleri hakkında bazı seciyevî malumat vermek icabediyor. Türklerin orduları ve orduların serdarları bir takım adsız adamlardan ibarettir. Bu adsızlar, ailelerin ortanca çocuklarıdır. Ve aile haricinde yaşamak mecburiyetindedirler. Bunlar başka muhitlerde yaşayabilmek aşkını hamildirler. Ve bir istiklal-i fikriye maliktirler. Hayatta hiçbir şeyle mukayyed olmadıklarından başkalarının kendi mukadderatlarıyla alakadar olmasını isterler. Bu seciye Türk idaresinin merkezî bir şekil almasına mani olmuştur. Ve her serdar müsait bir muhit bulur bulmaz istiklalini ilan eylemiştir. Faraza Selçûkîlerin zevali zamanında bütün eyaletler istiklal fikrine kapılmışlardı. Bütün Türk tarihi bu gibi misallerle doludur. Hatta İran'ın türkleşmemesini intac eden sebep de bu istiklal aşkıdır. Çünkü İran daima Türk istilası altında kalmıştı. Fakat buralardaki Türk ordusu serdarları yeni bir hükümet tesis etmiş olmak ve eski idarede ikinci iken burada birinci olmak dâiyesiyle ahali hukununun muhafızı vaziyetini alırlardı. Tabii mağlup bir ahali böyle bir fırsatı büyük bir nimet addederdi. Zira tekrar muayyen bir hudut dahilinde kalıyordu.

Ebû Tahir'in istiklali de bu tesirata atfolunabilir. Ebû Tahir bu ahaliyi idaresi altına aldıktan sonra, bu ahalinin hamisi vaziyetini takınmış ve bunları mağlup zilletinden kurtarmak istediği için de heyet-i umûmiyesinin muavenetini temin edebilmiştir. Ebû Tahir vefatında beş tane çocuk bırakmıştır : Hezaresb, Bumin İmadeddin Pehlivan, Nusreddin İlvagoş, Kızıl! Bunların isimleri bize o kadar mühim beş şey ihbar etmez. Fakat bilahere pek manidar isimlere de tesadüf edilecektir.

Ebû Tahir'in büyük oğlu Hezaresb pederinden sonra makamına geçti. Şerefnâme, bunun devirlerini pek ziyade medh ediyor. Bilhas-

sa idaresi zamanında servet-i mahalliyenin tezayüd ettiğini kaydediyor. Bu ise bir teşkilat-ı idariyeye muhtaç bir şeydir. Halbuki Kürtlerde teşkilat âsarı mevcut değildir. Bu hal Hezaresb hükümetinin başkaları tarafından idare edildiğini tenvir ediyor. Şeref-nâme memleketin refah servetini izah ederken :

«Suriye'de Sumak [Cumac] dağında meskun Arap aşiretlerinden Benû Ukayl b. Ebû Tâlib Hâşimî b. Abdulmenâf ve saire gibi birçok aşiretlerin büyük Loristan'a geldiklerini ve bunları diğer muhtelif tavayifin de takip ettiğini söyleyebiliriz. Bu tavayifin bazılarının isimleri de ber vech-i âtîdir : Userken [Ousregy], Mumakuye [Momagoluieh], Bahtiyarî [Bahtijari], Cevaniki [Djewaniki], Bidaniyan [Bidanian], Zamediyân [Zamédian], Alanî [Alani], Lotevend [Loutevenvy], Butevend [Butevend], Buvazikî [Bouvaziki], Şinevend [Chinevend], Raki [Raky], Hakî [Khaky], Hârûnî [Harouny], Eşekî [Echequy], Kû'î [Qougi], Liravî [Liraug], Mû'î [Mouyi], Tuhsefêvî [Tohsefévi], Kemankeş [Kamankehi], Memastî [Newasti], Omulkî [Omul gui], Tuvâbî [Touvabi], Kudavî [Guebavy], Medîha [Mediha], Okurd [Okourd], Golaro [Guoularou]!

Bu malumatın ne derece sahit olduğu hakkında bir emare mevcut değildir. Yalnız burada zikredilen Arap kabile isimleri ve bunları takip eden diğer isimler, Hezaresb hükümetinin büyük bir nüfuz sahibi olduğu ve zannedildiği gibi hal-i sulhte yaşamadığını gösteriyor. Zira, Suriye dağlarından Loristan'a hicret mümkün değildir. Aynı zamanda bu havalide ne Hâşimî gibi ne de Ebû Tâlibî gibi bir aşiret mevcut değildir. Yalnız buralarda bir takım Kürt aşiretleri vardır ki bunlar din-i islâm tesiratıyla Arap neseblerini almışlardır Fakat buralardan Loristan'a gittikleri hakkında bir malumat yoktur. Sonra, Loristan ahalisinden addedilen diğer yirmiyedi aşiretin hicreti fikri ise büyük bir hatadır. Bu mesele Şeref-nâme tarafından yanlış bir sûrette vaz'edilmiş bir nazariye hükümdedir. Filhakika Kürt aşiretleri seyyardır. Bunlar için tebdil-i mevki pek kolay bir şeydir. Fakat aynı zamanda her aşiretin muhiti dahilinde bir karargahı da vardır. İki senede bir veya her sene burada bir mevsim geçirir. Bunun içindir ki bu kadar mühim bir yekûnun derhal hicret ettiğini kabul etmek mümkün olmaz. Mesele başka bir şekilde cereyan etmiş olmalıdır.

Zannedildiğine nazaran Hezaresb mevkiin istiklalini muhafaza-
zaya azmeder etmez civardaki kabileler kendisine iltihak etmişler-
dir. Veya Hezaresb'in adamları tarafından bu mesele halledilmiş-
tir. Ve sonra isimleri zikredilen yirmiyedi aşireti de Loristan ile
Suriye dağları arasında görmek mümkündür. Bu tayifeler zaman
zaman buralarda haymenişin olmuşlardır. Bu hal ve Hezaresb
hükümetinin büyük bir servet ve sâ mânâna ve refaha, sulha muzaffe-
riyeti de bunu müeyyedir. Yani bunun idaresi Suriye dağlarına
kadar devam ediyordu. Bu havali Kürt ve Türkmen aşiretlerinden
başka kimseyle meskun değildi.

Hezaresb Bağdat halifesinin hakk-ı hilafetini tasdik etmişti.
Halife kendisine berat ile kaftan göndermişti. Bu hediyeler Heza-
resb'in istiklalini tanımak ve kendisini başka cihetlere tevcih etmek
gibi bir maksada müstenid idi.

Hezaresb'ten sonra yerine oğlu Tokla geçti. Bu da babası gibi
atabek ünvanını hâizdi. Şerefnâme bunun validesini (Sunguriyan)
Türk sülalesinden çıkarıyor. Bu adam Fars eyaletinin bazı mesaili
için Sunguriyan Atabeyi Sa'd ile müteaddid muharebeler yapmış-
tır. Bu muharebeler yalnız bazı vâdilerin himayesi maksadıyla icrâ
ediliyordu.

Tokla 1257'de Hülagu istilası zamanında icrâ-yı hükmediyordu.
Tabii Hülagu'nun müthiş ordusu önünde arz-ı mutâva'at eyledi.
Fakat Hülagu Bağdat'ı zaptettikten sonra bu itaati ihlal etmek ar-
zusuna düştü. Şerefnâme, bunun pek ziyade dindar olduğunu ve
hilafetin zevali üzerine fevkalade müteessir olarak Hülagu'dan nef-
ret ettiğini kaydediyor.

Hülagu Han bunu elde ettirmiş ve idam eylemiştir. Tokla'nın
diğer bir biraderi de Alp Argun idi. Bu isim de Hezaresb'in milliyeti
hakkında yeni bir vesika olabilir. Eğer bu aile Kürt olsaydı, her
halde Kürt isimlerine veya daha ziyade Arap, islâm ümerası isimle-
rine tesadüf edilirdi. Filhakika bilahere böyle olmuştur. Bu hal
islâmiyetle münasebat-ı kaviyeden neşet edebilir. Fakat asıl mües-
sisler pek mühim birer şahsiyettir.

Tokla'dan sonra Loristan Hülagu Han'ın idaresine girmişti. Hü-
lagu taht-ı işgale aldığı havaliyi kendi beylerinin idaresine terke-
diliyordu. Fakat bu beylerin Türk olmaları icabederdi. Bu babda

pek mühim tedkikatta bulunmuş olan birçok müverrihler Hülagu Han'ın bu planını bütün vuzuhuyla gösteriyorlar. Halbuki Hülagu tarafından Alp Argun'un oğlu Şemseddin Loristan atabeyi tayin edildi. Eğer bu adam Türk olmasaydı ve bu lisanı söylemeseydi, böyle bir intihaba mazhar olamazdı. Şimdiye kadar izah olunan ve daha edilecek olan birçok esbaba binaen Fazlaviye prenslerinin Türk neslinden oldukları neticesi hasıl olmaktadır.

Şemseddin, Hülagu'nun bir valisi makamındaydı. Bunun zaman-ı idaresi ise tabii yalnız dahili mesail ile geçti. Şerefnâme, sulhun memleketi imar ettiğini kaydediyor. Bundan sonra oğlu Yusuf Şah Loristan beyi oldu. Fakat bu zamanlarda Loristan Hülagu hanedanının elindeydi. Şerefnâme bu ciheti zikrederken diyor ki :

«Hülagu Han'ın oğlu Abaka Han'ın bir fermanıyla Yusuf Şah Loristan atabeyi tayin edildi. «Fakat bu devirde idare-i mahal-yede büyük tebeddülât olmuş ve eski Türk usûlü olan saray hayatı tesis edilmişti. Buna binaen her Türk prensi gibi Yusuf Şah da Abaka Han sarayında muhafız bulunuyordu. Bunlar o zamanın birer ümerası idiler. Loristan'ın idaresi :

«Atabek Yusuf Şah'ın (Buvabanşı) adamlarına terkedilmişti.» Şerefnâme.

Yusuf Şah pek büyük yararlıklar göstermiş ve Abaka Han'ın teveccühünü kazanmıştı' Abaka Han kendisine Huzistan, Give Kilye, Fîruzan, Cerbadgan eyaletlerini bahşeyledi. Bu sûretle Loristan emareti pek ziyade tevsi etmişti.

Oğlu Efrasyab Hülagu hanedanından Argun Han'ın bir iradesiyle Loristan atabeyi nasbedildi. Efrasyab hadîdü'l-mizac bir adam olmak üzere şöhret bulmuştu. Derhal bu gibi icrâata başlamıştı. Sonra han sarayında küçük biraderi Ahmed'i terkederek kendisi bizzat idareye geçmiş bulunuyordu. Buna binaen daima Loristan'da yaşamak serbestisine malikti. Bu sırada Ebû Tahir'in oğlu ve kendisinin büyük amcası Kızıl'ı Isfahan hakimliğine tayin etti. Bu ihtiyar pek ziyade ibkal düşkünü bir adamdı. Bunun teşvikiyle Efrasyab'ın kalbinde istiklal aşkı uyandı ve Argun Han'ın vefatını müteakip, «Isfahan'daki bütün (Baydular) Moğol memurini öldürüldü.» (Şerefnâme)

Derhal Efrasyab namına hutbe okutturularak istiklal ilan edildi. Moğollar buna cevaz vermediler ve ilk müdahalede mağlup oldular. Bir fırsat, Efrasyab'ı Irak-ı Arab'a da saldırmıştı. Fakat Moğol serdarlarından Toladay Yudacı kumandasında gelen müthiş bir ordu Efrasyab'ı esir etmiş ve Loristan'ı alt üst ederek avdet eylemiştir. Bu sûretle Loristan atabeklerinin istiklali tekrar zeval bulmuştur!

Gazan Han Efrasyab'dan sonra biraderi Nasreddin Ahmed'i Loristan eyaleti atabekliğine tayin ettiği Bunun devri sükunet ile geçmiş, otuzsekiz sene devam eden hayatı, hiçbir isyan ile ihlal edilmemiştir. Kendisi, küçüklüğünden beri Moğol hanedanlarının saraylarında büyüdüğünden bunların kuvvetleri ve kararları hakkında doğru fikirlere malikti ve itaatı en doğru bir hatt-ı hareket kabul etmişti. Oğlu Rükneddin Yusuf Şah'ın zamanı da böyle geçmiştir. Bunun oğlu Muzaffereddin Efrasyab Ahmed'in zamanında ise, Timur Gurkan istilasını vardı. Dünyanın nisf-ı evveli buna aitti. Timur Efrasyab'a bir teveccüh-i mahsus besliyordu. Buna binaen Loristan'ın idaresini buna tevcih etti. Bunun idaresi zamanına ait vesaik mevcut değildir. Her halde Timur Gurkan'ın yanında bir serdar gibi icrâ-yı vazife ettiğini ve Loristan valisi olduğu zamanda da ubudiyete bir halel getirmediğini zikretmek mümkün olabilir.

Bundan sonra Rükneddin Yusuf Şah'ın oğlu Peşeng Loristan atabekliğine geçti. Bu devir tamamıyla meçhuldür. Şerefnâme atabey Peşenk serlevhası altında :

- 1 — Atabek Peşenk b. Rükneddin Yusuf Şah
- 2 — Atabek Ahmed b. Peşenk
- 3 — Atabek Said b. Ahmed

gibi üç atabeyi zikrediyor. Bunların devirleri pek azdır ve zannedildiğine nazaran da Loristan'ın bu zamanlardaki ehemmiyeti pek azalmıştır. Bunu müteakip Şah Hüseyin b. Ebû Said b. Ahmed b. Peşenk atabeyi oldu. Bu zat bir seneden ziyade yaşamadı. Bunun biraderi Gıyasüddin b. Peşenk geçti. Fakat Mirza Sultan İbrahim büyük bir orduyla bu havaliyi istila etti ve Loristan'ın şekli idaresini de tebdil eylediği için Fazlaviye sülalesi inkiraz buldu.

Bu üçüncü sülale Kürt aşretlerinin kimleri mukadderatına tabi olduklarını vâzihan gösteriyor. Yalnız Fazlaviyerin nesli değil, aynı zamanda idaresi zamanı da bir istiklal devri, bir Kürt milliyeti değildir. Daima Türk ordularının ve Türk sultanlarının birer parçası makamında bulunmuşlardır.

Hard bu noktada daha ileri gidiyor ve pek uzun tafsilattan sonra :

«Biz ancak islâmiyetten sonraki Kürt hayatını görüyoruz. Bu hayat bir Türk idaresinden başka bir şey değildir. Fakat Türkler, yalnız ordu ve kuvve-i siyasiye [ile] işgal ettiklerinden bunların temsiline terketmişlerdir. İslâmiyetten evvelki vukuatı da düşünecek olursak, her halde o zamanlarda da Türklerin idaresine tesadüf edeceğiz. Hititler bu ciheti isbat ediyor. Kürt, daimî Türkün idaresinde kalmıştır ve bu kadar uzun bir hayat bu iki milleti karıştırmıştır da!»

Hard burada daha ileri bir noktaya gidiyor ve bilâ-perva :

«Hatta, bu münasebetlerde mühim bir safha-i tedkik de hasıl olmuştur. Faraza Kürt milleti!

İranlı olan bu milliyet, ne için Acem değildir de Kürttür? Halbuki İran'da yerli Acem ile fatih Türkten başka bir millet yoktur. Kürt nereden gelmiştir? Birçok müverrihler bu babda etnografik tedkiklerde ve mütalaalarda bulunmuşlardır. Fakat bugün bu mütalaaların haricinde olmak üzere mühim bir nokta ihmal edilmiştir.

Acaba Kürtler Acemlerle Türklerin tesâlübünden hasıl olmuş bir millet değil midir? Bunların gerek seciyelerinde, gerek aile hayatlarında ve gerek intikallerindeki adem-i istikrar böyle bir tesâlübün eseri değil midir? Bu mesele, bir nazariye olmak üzere tedkik olunmalıdır. Zira tarih henüz bu milliyeti tayin edememiştir. Biz zannediyoruz ki bâlâdaki sual güzel bir cevap ile tekabül edebilir.

M. ZEKERİYA

